

INDUSTRIELLT LEDARSKAP OCH SOCIAL KONTROLL.

Några synpunkter i anledning av krisens erfarenheter.

I alla länder har man under de senaste åren kunnat iakttaga en utveckling i riktning mot ett ökat samhälleligt inflytande över näringslivet. I olika länder har dock denna utveckling fortskridit olika långt och tagit olika former. I Ryssland har ju en fullständig statssocialism genomförts, som innebär, att staten centralt planlägger och dirigerar hela det ekonomiska livet. I Tyskland har utvecklingen ~~i det närmaste gått lika långt i denna~~ ^{samma} riktning, ehuru näringslivet har fått behålla en något större självständighet i sitt förhållande till statsmakterna. Även i Amerika, som starkare än något annat land hållit fast vid det fria företaget, har man sedan krisen i början på 30-talet fått bevittna, hur statens ingrepp i näringslivet blivit alltmera omfattande. Samma tendenser kunna i växlande form iakttagas i andra länder. Utvecklingen har givetvis påskyndats av kriget, men tendensen var redan före kriget så klart utpräglad och statens ingripanden ha blivit så djupt rotade, att det väl knappast kan råda något tvivel om att man står inför en utveckling, som kommer att fortsätta även efter kriget, även om krigshushållningens sorgligaste utväxter komma att skäras bort.

Denna utveckling mot ökat samhälleligt inflytande, vidgad social kontroll, övernäringslivet och då även över industrien, har försiggått så snabbt, att man velat beteckna den som en andra industriell revolution, en motsvarighet till den första industriella revolutionen vid den moderna industriens första genombrott. Orsakerna till denna utveckling ligga givetvis djupt nedlagda i den ekonomiska och politiska utvecklingen. Den kände amerikanske nationalekonomen John Maurice Clark, som behandlat utvecklingen i Amerikas Förenta Stater i sin bok "Social Control of Business" har pekat på ett par grundläggande orsaker. Främst bland dessa faktorer sätter han den tekniska utvecklingen, som lett till industriens organisation i större enheter. Dessa enheters åtgärder ha blivit av en sådan storleksordning och fått en sådan betydelse för hela samhället, att det blivit nödvändigt att öka den samhälleliga kontrollen över dem. Den tekniska utvecklingen ligger ju även under de konjunkturörelser, som känneteckna ett industrialiserat samhälle, och kan därför även betraktas som en orsak till de statliga ingrepp som ägt rum för att övervinna de ekonomiska depressionerna. Som en

andra faktor pekar Clark på demokratiseringen av samhället, som lett till en annan syn på näringslivets ställning. Industriproduktionen betraktas icke längre, framhåller han, som ett självändamål utan som ett medel för att uppnå vissa samhällsliga målsättningar. Det har då blivit en naturlig sak, att samhället utövar en viss kontroll över näringslivet i syfte att tillse, att dess målsättningar uppnås i möjligaste mån. De målsättningar det här gäller kunna vara av olika slag. Till en betydande del kunna de sammanfattas under rubriken: att maximera landets nationalinkomst. Men målsättningen kan ju även gälla exempelvis sysselsättningen av arbetskraften eller äga en rent socialpolitisk innebörd.

Även om Sverige före kriget måste betraktas som ett föregångsland särskilt på konjunktur- och penningpolitikens område, torde man likväl kunna hävda, att samhällets inflytande över näringslivet då var relativt begränsat. Jag bortser då från det förhållande, som uppmärksammats mycket i utlandet och särskilt då i Amerika, att de s.k. "public utilities", järnvägar, kraftverk, vatten- och gasverk etc., i allmänhet befinna sig i samhällets ägo - ett förhållande som vi här i landet finna helt naturligt och knappast tillmätta någon större betydelse som ett tecken på socialisering av näringslivet.

Kriget har emellertid nödvändiggjort en rad våldsamma statliga ingrepp i näringslivets frihet. Vad man i detta avseende fått bevittna under det gångna året kan med fog betecknas som revolutionerande. Industriens råvaror ha ransonerats, rätten till fri import och export har begränsats genom olika förbud och därpå stödda regleringar, industriprodukternas priser ha blivit föremål för en allt längre i detalj driven kontroll. Företagens rätt att disponera över sin vinst har begränsats genom en kraftig skärpning av skattetrycket. Upprustningen har mer eller mindre tvångsvis med förhandsrätt tagit i anspråk den industriella kapaciteten. Därmed ha endast de viktigaste begränsningarna i industriens rörelsefrihet blivit nämnda.

Trots alla dessa ingrepp kan man emellertid med skäl hävda, att industriens utveckling fortfarande i främsta rummet är beroende av de enskilda företagens och företagarnas insatser. - Det paradoxala är, att samtidigt med att samhället kraftigt utsträckt sitt inflytande över industrien har väl aldrig värdet av industriens egna insatser skattats så högt inom alla läger, icke minst bland dem, som leda statens ekonomiska politik. Förklaringen är väl närmast den, att man ju mer man nödgats skrida till statliga ingrepp i näringslivets frihet, desto mer tvingats till insikt om de svårig-

heter, som möta att på ett effektivt sätt bemästra industriens mångskiftande problem och att kunna överblicka eller än mindre lösa dem från en central punkt, såsom staten har för sed att göra. - Man har sålunda alldeles missuppfattat det nuvarande läget inom svensk industri, om man räknar med att dess utveckling helt är beroende av någon form av "staatliche Lenkung". Men otvivelaktigt har den ram, som staten och samhället uppdragit kring näringslivets fria rörelser, blivit mycket snävare än tidigare. Det har då också blivit ett problem i de kretsar, som handha ledningen av statens ekonomiska politik, hur denna snävare gränsdragning skall kunna förenas med största möjliga rörelsefrihet och med ett initiativkraftigt industriellt ledarskap, utan vilket man icke anser sig kunna bemästra de stora påfrestningar, som möta vår industri under det nuvarande världskriget. Strivan att förverkliga detta dubbla syfte har påverkat de samhälleliga åtgärder, som nu ansetts nödvändiga, på två olika sätt. För det första har man sökt - om med större eller mindre framgång i stort sett skall jag låta vara osagt - att så begränsa de statliga ingreppen och giva dem en så smidig form, att de väsentliga samhälleliga intressena kunna tillgodoses med minsta möjliga uppoffring av rörelsefriheten för de enskilda företagen. I snart sagt varje fall, där det gällt ett statligt ingrepp i näringslivet, har man ofta i det fria näringslivets intresse avstått från längre gående ingrepp, om blott icke detta har fått till följd allt för långt gående uppoffringar av vitala samhällsintressen. Trots detta har det knappast kunnat undgås, att näringslivets initiativkraft och företagsamhet har måst dämpas av alla de statliga ingreppen. Det har därför, för det andra, blivit nödvändigt att komplettera dessa ingrepp med åtgärder, som direkt syfta till att stimulera näringslivet till nya initiativ och ny företagsamhet. Jag skall här med några exempel söka visa, under vilka former detta skett och vilka principer för den statliga verksamheten, som därvid mer eller mindre medvetet ha utformats. Det är möjligt, att den formulering av dessa principer, som jag här kommer att ge, icke skulle godkännas av dem, som leda statens ekonomiska politik. Vad jag här har att säga får sålunda endast fattas som uttryck för vad en nationalekonom ansett sig kunna iakttaga under sin verksamhet i krisförvaltningen.

Att jag ansett dessa förhållanden värda att uppmärksammas, beror givetvis icke därpå, att krisadministrationen i och för sig skulle vara värd något större intresse, men det torde vara ofrånkomligt, att de åtgärder, som vidtagas under kriget, komma att sätta spår i näringslivet. Därjämte torde det vara av vikt att söka tillgodogöra sig de lärdomar rörande förhållandet mellan industriellt ledarskap och social kontroll, som kunna dragas under de experiment med statsingrepp, som nu måste företagas i stor

skala här i vårt land. Måhända kunna dessa lärdomar bli av värde, när industrien åter kunnat skaka av sig krisadministrationens börda och vi åter, som man får hoppas, skola få börja sörja för vår industris utveckling under fredliga förhållanden.

Mitt första exempel skall jag välja från den nuvarande regleringen av exporten. Som bekant äro flertalet exportvaror för närvarande föremål för exportförbud, och export är då endast möjlig efter särskilt tillstånd från statens handelskommission. Syftet med denna reglering har i främsta rummet varit att trygga den egna försörjningen med de varor, som äro föremål för export. Exportregleringens syfte är emellertid även att tillse, att största möjliga utbyte av exporten erhålles, i den mån vår egen behovstäckning medger en sådan. Det är givet, att i sistnämnda hänseende de enskilda exportörernas intresse i hög grad sammanfaller med samhällets. Exportörerna ha ju intresse av att få ett så högt pris för sina varor som möjligt, och därmed förbättras i allmänhet också den bytesrelation, i vilken exportvarorna stå till importvarorna. Fall uppstå emellertid ofta, då samhällets intressen på denna punkt bryta sig mot de enskilda exportörernas och då därför ett ingrepp från statens sida i exporthandeln blir motiverat. En sådan intressesamsättning kan exempelvis uppstå, när den export, som är möjlig, är begränsad till relativt små kontingenter. De svenska exportörerna kunna då i konkurrens med varandra driva ned priserna på exportvarorna till en alltför låg nivå. Ett annat fall av intressesamsättning inträder, då exportörerna uppträda på exportmarknaderna med ur svensk synpunkt värdefulla varor utan att tillse, att en gynnsam kompensation i form av importvaror kan erhållas, vilket givetvis måste betraktas som ett önskemål ur samhällets synpunkt. Med hänsyn till de olägenheter, som på detta sätt uppstå vid en fri exporthandel, kunde det synes motiverat, att en tvångsorganisation genomfördes på exportmarknaderna, som ställde exportörerna under statens kontroll. Detta kunde exempelvis ske därigenom att exportörerna tvingades att ansluta sig till en exportförening inom branschen, som sedan skulle efter statens direktiv göra upp avtal med den utländska motparten. Vid den hittillsvarande tillämpningen av exportregleringen har man emellertid av hänsyn till exporthandelns frihet och den individuella företagsamheten inom denna icke velat slå in på denna linje. Man har menat, att exporthandelns utveckling skulle bli lidande av, att man på detta område förkvävde det enskilda initiativet och kopplade av det enskilda företagens vinstintresse. Man har menat, att denna skada skulle bli särskilt stor, när det gällt mera svåråtkomliga marknader, där den en-

skilde exportören ofta kan utföra ett pioniärarbete, och överhuvud export av kvalitativt mera differentierade varor, för vilka konkurrensen i kvalitet spelar en betydande roll. Icke heller för de mera standardiserade stapelvarorna, som avsätts på för den enskilde exportören lätt åtkomliga marknader, har man velat taga steget till en tvångsorganisation, även om detta ur samhällliga synpunkter skulle medföra vissa uppenbara fördelar. Man synes på sådana marknader i stället kunna inskränka sig till att med stöd av exportregleringen söka få till stånd en viss form av ledarskap för den ledande organisationen inom branschen. På samma sätt som inom den amerikanska stålindustrien ett antal företag, som behärska en mindre del av marknaden i prisfrågor, följa den dominerande ståltrusten, ett förhållande som i den ekonomiska litteraturen betecknas som "price-leadership", skulle den enskilde exportören ha rätt att utanför organisationen delta i exporten, om han blott icke underskrider de av den ledande exportorganisationen uppgjorda prisvillkoren. På övriga exportmarknader, som äro mera svåråtkomliga eller där varorna äro kvalitativt differentierade, har man sökt tillgodose de samhällliga intressena enbart genom upplysningsverksamhet och anvisningar till den enskilde exportören. Dessa anvisningar kunna avse att förhindra honom att uppträda på exportmarknaden före eller under pågående handelsförhandlingar samt avstyra utbud av exportvaror till priser, som äro alltför låga i förhållande till gällande importpriser.

De ingrepp på exportmarknaden, som jag här berört, avse tydligen att i samhällets intresse i viss mån begränsa den enskilde exportörens möjlighet till konkurrens både vad gäller tidpunkten för utbudet och villkoren för exporten för att därigenom uppnå bästa möjliga utbyte av vår exporthandel. På hemmamarknaden kan ur samhällets synpunkt ett rakt motsatt intresse göra sig gällande. Samhället har här intresse av att konkurrensen mellan företagen ökas, så att den enskilde tillverkaren drives till att förbättra sina produkters kvalitet och sänka deras pris. Den råvaruransonerings, som införts på ett flertal industriella områden, har emellertid i allmänhet fått en sådan utformning, att den i stället för att stimulera till konkurrens förstärkt den tendens till kartellisering av näringslivet, som statens hjälp förutan varit så framträdande i svenskt näringsliv under de senaste årtiondena. Att råvaruransonerings fått denna ur samhällliga synpunkt mindre gynnsamma verkan, beror därpå att man hittills i allmänhet har fördelat råvarorna genom kontingenter, som ställts i relation till företagets tidigare förbrukning av råvaror. Företagen ha därigenom betagits varje utvecklingsmöjlighet, i den mån de varit beroende

av råvaran ifråga. Att köpa kontingenter från ett annat företag, även om detta i ekonomiskt-tekniskt avseende varit underlägset, torde i allmänhet ha varit omöjligt, eftersom företagen, bl.a. på grund av sina fasta kostnader, haft det allra största intresse av att hålla produktionen i gång, även om detta endast kunnat ske i begränsad utsträckning och på ett därför också ofta oekonomiskt sätt. Kontingenteringsmetoden har också i betydande utsträckning använts, när det gällt militära leveranser, och har även i detta fall förhindrat en verklig konkurrens mellan leverantörerna. Priset har i stället fått fastställas på grundval av kostnadskalkyler, som ofta icke gjort rättvisa åt de bästa företagens möjlighet att framställa varorna billigt. Denna ogynnsamma inverkan av råvaruransoneringsmetoden har uppmärksamats i växande grad, allteftersom tillgången på råvaror, ju längre avspärrningen varat, blivit alltmera begränsad. Därmed har det också i växande utsträckning blivit nödvändigt att på olika områden icke endast ransonera råvarorna utan även användningen av de färdiga produkterna hos olika förbrukare. En förutsättning har därigenom skapats för att åter få till stånd en konkurrens mellan företagen om marknaden. Råvaruförbrukningen behöver nämligen icke längre begränsas genom direkta åtgärder utan kan till sin totala volym effektivt hållas nere genom reglering av den mängd av ransoneringskuponger eller licenser, som släppas ut i marknaden. Fördelningen av råvarorna mellan producenterna kan, när en sådan spärr finnes för den totala råvaruförbrukningen, helt enkelt bestämmas genom företagets konkurrens om de ransoneringskuponger, som vandrar upp från konsumenterna via handeln till den ursprungliga producenten. Det blir då åter möjligt för ett enskilt företag att genom förbättrad kvalitet eller sänkt pris erövra en större del av marknaden. Otänkbart är väl icke, att denna möjlighet, när råvarutillgången är begränsad, kan leda till en intensifiering av konkurrensen inom branscher, där den tidigare genom kartellavtal varit starkt begränsad. På samma sätt har man kunnat förfara, när det gällt militära beställningar; den totala råvaruförbrukningen är ju här begränsad till sin kvantitet. Tack vare den minskade belastningen av industriens kapacitet har man här kunnat taga ett steg tillbaka mot det gamla användningsförfarandet, som trots allt ledde till relativt låga priser.

De exempel jag här senast anfört visar, av vilken genomgripande betydelse för näringslivets utveckling det är, att de nödvändiga samhällsliga ingreppen få en sådan utformning, att de i största möjliga mån stimulerar det enskilda företagets initiativ och premiera dess effektivitet.

Jag kommer så till det, som väl kan sägas utgöra kärnan i vad man

betecknar som den industriella företagsamheten, nämligen företagens strävan att utveckla sin produktion och leda in den på nya banor samt i samband därmed taga de risker, som äro förenade med de kapitalinvesteringar, vilka modern företagsamhet i allmänhet påfördrar. Det torde väl knappast förnekas från något håll, att raden av statliga ingrepp i detta avseende verkat hämmande på företagsamheten. Jag tänker då i främsta rummet på den skärpta beskattningen, kontrollen av produkt-priserna samt alla regleringar av råvaruförbrukningen och utrikeshandeln. Dessa hinder för företagsamheten fogas till dem, som resas av avspärrningen och riskerna för hastiga omkastningar av marknadsläget som en följd av krigets utveckling. Samhället har emellertid intresse av att företagsamheten hålles uppe för att bereda sysselsättning och förbättra försörjningen. Det har därför varit nödvändigt att från samhällets sida också ge ~~ett~~ stimulans till en utveckling av produktionen genom ny företagsamhet. Detta har skett i olika former.

I första hand har det ofta gällt att undanröja företagens svårighet att överhuvud taget överblicka marknadsläget och genomskåda innebörden av alla de regleringar, som staten företager. Den bästa överblicken i detta avseende besitter naturligt nog det statliga regleringsorganet, i detta fall industrikommissionen, som ju på olika områden gör upp planer för försörjningen med industrivaror på ganska lång sikt. Från detta statliga organs sida har det därför i flera fall varit möjligt att ge en stimulans till ny produktion helt enkelt genom att lämna upplysningar rörande försörjningsläget och industripolitikens allmänna riktlinjer. Företagen ha också vid överläggningar med industrikommissionen kunnat få sina planer till nyproduktion ventilerade. Det statliga organet har i sådant sammanhang kunnat uttala sin anslutning till att en sådan produktion borde tagas upp. Det enskilda företaget har därigenom också kunnat förvärva en viss trygghet om att erhålla det statliga organets stöd, om svårigheter senare skulle uppstå. Detta är den enklaste men i många fall en tillräckligt effektiv metod för att genom statlig påverkan stimulera till ny företagsamhet.

I många fall har det visat sig, att upptagande av ny produktion kunnat hindras av svårigheter vid förhandlingar med andra företag eller med statliga verk rörande de priser, som skola gälla för de råvaror, den kraft och de transporter, som behövas för den nya produktionen. Det har då visat sig, att det statliga organet genom sin centrala ställning kunnat effektivt medverka till att uppnå för den nya produktionen tillräck-

ligt gynnsamma villkor. Det statliga organet har därvid kunnat utnyttja påtryckningsmedel, som ej stå det enskilda företaget till förfogande.

I andra fall har det emellertid visat sig nödvändigt att genomföra vissa ekonomiska lättnader för den nya produktionen, för att denna skulle kunna komma till stånd genom enskild företagsamhet.

När det gäller ny militär produktion har i många fall omfattande investeringar varit nödvändiga, vilkas räntabilitet varit beroende av krigets varaktighet. Genom att taga hänsyn därtill vid prissättningen i form av höjda avskrivningskostnader har det blivit möjligt för de enskilda företagen att taga de med de nya investeringarna förbundna riskerna.

Ett särskilt hinder för all nyproduktion har den nya krigskonjunkturskatten bildat. Som bekant framlade professor Lindahl när krigskonjunkturskatten först infördes ett förslag till utformning, som innebar, att endast sådan merinkomst skulle beskattas, som hade uppstått genom en prisstegring utöver stegringen av företagets kostnader. På grund av skattetekniska skäl har det tyvärr ansetts omöjligt att genomföra detta förslag. Följden har blivit, att de företag, som öka sin produktion och därmed även sin vinst, straffas genom ett skärpt skattetryck. Särskilt i fråga om utnyttjandet av naturtillgångar, såsom skogar och malmfyndigheter, har otvivelaktigt denna utformning av krigskonjunkturskatten verkat starkt hämmande på företagsamheten. Det har i sådana fall syntts helt meningslöst att frigöra kapitaltillgångarna, då deras värde vid nu gällande beskattningsformer i det närmaste helt måste avstås till staten. Liknande hinder för företagsamheten har emellertid den nya skatten rest även i andra fall. Det har därför visat sig nödvändigt att öppna en väg för skattebefrielse i sådana fall, då en utvidgning av produktionen ur samhällliga synpunkter måste anses vara önskvärd. Riksdagen har också lämnat Kungl. Maj:t fullmakt att från fall till fall medge sådan skattebefrielse. Detta har exempelvis kunnat ske i den formen, att företaget beretts möjligheter att göra extra stora avskrivningar, svarande mot de riskfyllda investeringar, som varit nödvändiga för att få produktionen till stånd. På detta sätt har krigskonjunkturskatten kommit att verka som ett såll, som i stort sett håller tillbaka den nya företagsamheten men som tack vare den befrielse, som kan lämnas, släpper fram sådan nyproduktion, som ur samhällets synpunkt anses önskvärd.

När det gäller sådan ny produktion, som i hög grad varit beroende av avspärrningskonjunktoren, ha emellertid de åtgärder jag här nämnt ofta icke varit tillräckliga för att stimulera till ny produktion. I vissa

J. Kungl. Maj:t

fall har man då valt att starta produktion i statlig regi. På detta sätt ha tillkommit de statliga skiffer-, torv- och gengasbolagen. Det har emellertid i allmänhet visat sig lämpligt att söka få till stånd den nya produktionen inom ramen för redan bestående industriföretag, vilka ha den organisation och erfarenhet, som är nödvändig för produktionens genomförande. Detta har blivit möjligt därigenom att staten övertagit en del av den risk, som är förknippad med de nödvändiga investeringarna. Vanligen har detta skett på det viset, att staten för en kortare eller längre period köpt den nya produktionen till ett så högt pris - vanligen icke överstigande det gällande marknadspriset - att det netto, som uppstått på dessa leveranser, i tillräcklig grad täckt de beräknade investeringskostnaderna. Statens engagement har sålunda fått en sådan form, att staten övertager en del av risken att kriget tar slut och varupriserna falla, innan de nya anläggningarna hunnit amorteras. Skulle däremot kriget bli varaktigare, kommer staten icke att göra någon förlust på sitt engagement utan kan tvärtom tänkas i vissa fall uppnå en vinst, för den händelse den producerade varans pris skulle stiga ytterligare. Man kan sålunda säga, att staten lättat de enskilda företagens risker genom en fördelning av dessa mellan sig och företaget.

Under de olika former, som jag här nämnt, har staten trätt in för att stimulera till ny produktion, som ansetts vara ett samhälleligt intresse. Man har sökt undvika att taga upp produktion i statlig regi. Man har i stället genom upplysning, överläggningar, förhandlingar med olika parter, genom prispolitiska eftergifter, skattelättnader och statlig riskdelning sökt giva den fria företagsamheten möjlighet att fritt utveckla sig. Man får givetvis icke överskatta räckvidden av detta statliga stöd åt företagsamheten. Man torde nog kunna säga, att den fria företagsamhet, som man sett förverkligas sedan krigets utbrott, i stället vanligen kunnat stå på egna ben trots det tryck som alla statliga regleringar och skatterna utövat,

Jag kommer så till ett område, som hittills i huvudsak varit förbehållet den enskilda företagsamheten, nämligen industriföretagens rationaliseringsverksamhet. Ifråga om samhällets inställning till rationaliseringsfrågan har som bekant en märklig omsvängning ägt rum redan före kriget. Man hade under 1920-talet framför allt fäst sig vid den arbetslöshet, som kunde uppkomma på grund av rationaliseringar. I rationaliseringsutredningens betänkande, som utkom en kort tid före krigsutbrottet, dominerar en annan syn på denna fråga. Man betonar särskilt rationalise-

ringens betydelse i syfte att höja näringslivets effektivitet och förbättra folkförsörjningen. Under den nuvarande krisen har ur samhällets synpunkt en särskild sida av företagens effektivitet blivit av speciell betydelse, nämligen företagens bränsleekonomi. Den minskade tillförseln av kolbränsle och de begränsade möjligheterna att få fram vedbränsle göra det nödvändigt, att industriprodukterna framställas med minsta möjliga bränsleförbrukning. I en industri, som icke fullt utnyttjar sin kapacitet, blir det därför ur allmän synpunkt önskvärt, att produktionen koncentreras till de företag, som ha den minsta bränsleförbrukningen pr producerad enhet. I de flesta industrier varierar nu bränsleförbrukningen mycket starkt från det ena företaget till det andra. Sålunda kan nämnas, att inom pappersmasse- och pappersindustrin vissa företag äro helt oberoende av tillförsel av högvärdigt bränsle, medan andra företag äro stora kolförbrukare och endast med stora tekniska svårigheter kunna ställa om till förbrukning av ved. Då bränslepriserna för närvarande äro mycket höga och då de företag, som ha den bästa bränsleekonomin, i regel också i övrigt ha låga produktionskostnader, kunna vanligen industriprodukterna produceras billigare vid en koncentration av produktionen till de ur bränslesynpunkt mest effektiva enheterna. Gäller det en exportvara, kan sålunda en större vinst uppstå på produktionen, än om samtliga företag skulle deltaga, oberoende av sin bränsleförbrukning. Genom ett avräkningsförfarande kan vid en koncentration av driften denna större vinst tänkas fördelas även på de företag, som ej deltaga i produktionen. Även ur företagens egen synpunkt kan en sådan koncentration därför tänkas innebära en ekonomisk fördel. Det är emellertid naturligt, att varje företag gärna vill hålla sitt verk igång. En koncentration av driften kan därför knappast komma till stånd på frivillig basis, såvida icke de olika enheterna äro sammanslutna i en koncern. För en lösning av denna fråga blir därför ett statsingripande nödvändigt. Det är emellertid uppenbart, att man här kommer in på mycket ömtåliga produktionsproblem, som endast med svårighet låta sig överblickas från ett statligt organs centrala utsiktspunkt. När frågor av denna art blivit aktuella, har det därför visat sig lämpligt att utarbета planerna för en koncentration av driften i intim kontakt med näringslivets egna män, som bäst känna alla de faktorer, till vilka hänsyn måste tagas vid problemets bedömande. Innebörden av ett sådant samarbete kan sägas vara den, att staten utifrån samhällets intressen anger de allmänna förutsättningarna för problemets lösning och att näringslivets representanter inom denna ram söka finna en så smidig lösning som möjligt.

Jag har här berört detta svåra problem därför att jag tror, att de erfarenheter, som vinnas under dessa framtungna experiment, kunna bli av värde för framtiden. Såvitt jag förstår, är det nämligen av större vikt för svensk industri än någonsin, om den vill hävda sin ställning, att dess effektivitet drives upp till högsta möjliga nivå. Jag tror icke, att man därvid kan stanna vid att endast bedriva rationaliseringar inom de enskilda företagen som ett led i den enskilda företagsamheten. Det synes mig ej osannolikt, att en närmare undersökning skulle visa, att de största rationaliseringsvinster, som kunna göras, äro de, som genomföras bransvis genom en specialisering av produktionen mellan olika företag och en koncentration av driften till de mest effektiva enheterna, sålunda en rationalisering av samma slag, som äger rum inom en koncern. Det är givet, att en rationaliseringsverksamhet av detta slag skulle komma att möta ett starkt motstånd från enskilda företagare. Dessa företag kunna var för sig vara relativt effektiva, vilket icke hindrar, att man genom en koncentration skulle kunna uppnå en ändå större effektivitet. Det synes mig därför sannolikt, att det i detta avseende, liksom när det gäller bränslefrågorna, kan komma att bli nödvändigt med en viss grad av social kontroll, men ett gott resultat kan givetvis icke uppnås, om icke även vid lösningen av sådana frågor näringslivets egna män i sista hand bliva de, som utforma planerna för industriens utveckling.

Jag har härmed avslutat min översikt över några frågor, som beröra förhållandet mellan industriellt ledarskap och social kontroll. Den situation, i vilken dessa frågor uppstått, har givetvis varit tillspetsad på grund av kriget och dess följder, som gjort en vidgad social kontroll nödvändig. Man måste givetvis räkna med, i varje fall hoppas, att flertalet av de statliga ingreppen i näringslivet komma att avvecklas efter krigets slut. Men den utveckling mot ökad social kontroll, som kunde iakttagas hos oss liksom i alla länder före kriget, kommer säkert icke att vridas tillbaka utan kommer sannolikt att ytterligare förstärkas, vilken utvecklingen än i övrigt blir.

Erfarenheterna under krigstiden ha ju visat, att de statliga ingreppen, särskilt om de få en olämplig utformning, helt kunna lamslå det industriella ledarskapet. Betraktar man emellertid detta ledarskap som en nödvändig hävstång för den ekonomiska utvecklingen, synes det vara allt skäl att taga vara på de erfarenheter, som nu under krigstiden kunna vinnas av en social kontroll, som ger största möjliga utrymme åt det fria

företagsinitiativet och som också, där det sviktar, icke tvekar att stödja det och driva det framåt.

I de exempel, som jag valt för att illustrera mitt föredrag, har flera gånger framskyttat, att näringsorganisationerna spela en viktig roll, när det gäller att finna en lämplig avvägning mellan vad jag kallat den sociala kontrollen och det fria industriella ledarskapet. Den översikt över organisationsväsendet i vårt land, som lämnats av näringsorganisationssakkunniga, visar vilket mäktigt instrument dessa organisationer kunna utgöra för genomförandet av en ändamålsenlig industripolitik. Genom företagsorganisationernas uppkomst kan sägas ha uppstått en ny form av industriellt ledarskap. Ledningen för en näringsorganisation har givetvis främst att tillvarata de enskilda företagens intressen, och liksom en företagare troligen gör den bästa insatsen genom att enligt spellets regler i främsta rummet eftersträva största möjliga vinst för sitt företag, gör säkerligen en ombudsman eller verkställande direktör i en näringsorganisation den bästa insatsen genom att i större skala befrämja medlemmarnas vinstintressen. Men det är givet, att med den större skalan även följer att på ett naturligt sätt vid fullföljandet av denna målsättning hänsyn i större utsträckning kommer att tagas till de allmänna samhällseliga verkningarna av branschens ekonomiska politik och tekniska utveckling. Det är därför ett naturligt steg, som nu tagits vid de olika krisregleringarna, då branschorganisationerna ofta kommit att intaga en förmedlande ställning mellan de statliga organen och de enskilda företagen. Detta har skett i olika former bland annat beroende på de personliga förutsättningarna hos branschorganisationernas ledare. Det har i många fall faktiskt visat sig genomförbart utan en alltför ödesdiger personlighetsklyvning att låta näringsorganisationernas ledare i vissa fall på en gång vara bärare av den sociala kontrollen och representera näringslivets intressen. Sådana organisationer som jernkontoret, cellulosaföreningen och de olika textilindustriföreningarna ha som bekant under kriget spelat en betydelsefull roll vid genomförandet av de ingrepp, som blivit nödvändiga ur samhällseliga synpunkter. Näringsorganisationernas uppgift har ofta blivit att mottaga de statliga direktiven och i en form, som omsmälts med hänsyn till näringslivets praktiska förhållanden, förmedla dem till näringslivet. Vid en sådan organisation utvidgas så att säga spelrummet för det industriella ledarskapet.

De egentliga statsorganens verksamhet begränsas, när denna samarbetsform tillämpas, till att genom utredningar klargöra, vilken industripoli-

tik, som ur samhällets synpunkt är mest önskvärd, att fatta beslut om allmänna riktlinjer samt att i överläggning och förhandling med näringslivets representanter utforma de konkreta åtgärder, som behöva företagas.

Skall man följa de metoder för den ekonomiska politiken, som utformats under den nuvarande krisen, synes det emellertid, som om man ifråga om organisationernas roll icke bör binda sig vid några stela former. Det ligger ju alltid en viss risk däri, att organisationerna, om de med statens stöd helt få taga ledningen av näringslivet kunna förkväva den enskilda företagsamheten. Såsom jag tidigare nämnt har man nu under kriget, exempelvis när det gäller regleringen av exporten, tagit hänsyn till denna risk, och sökt uppnå det, som för samhället är väsentligt utan att framtvinga en tvångsorganisation av näringslivet. Personligen tror jag, det vore lyckligast, att man i detta avseende icke binder sig vid ett visst system, utan låter erfarenheten från fall till fall visa, vilka former för kontakt mellan stat och näringsliv, som bäst befrämja industriens utveckling och samhällets intressen.

Ingvar Svennilson.